

październik 2023 r.

Prof. dr hab. Teresa Mróz
Uniwersytet w Białymstoku

R e c e n z j a

Rozprawy doktorskiej magister Anety Palecznej pod tytułem: *ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA POŚREDNIE NARUSZENIE PRAW I INTERESÓW. ASPEKTY CYWILNOPRAWNE I UBEZPIECZENIOWE*

Promotor: dr hab. prof. UŚ Mariusz Fras

Promotor pomocniczy: dr Krzysztof Pacuła

1. Uwagi ogólne o temacie rozprawy i o jej treści

Przystępując do oceny przedłożonej mi rozprawy doktorskiej autorstwa Pani mgr Anety Palecznej należy zaznaczyć, że zarówno pod rządami poprzednio obowiązującej ustawy z 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (art. 13 ust. 1) jak i według zasad przyjętych w ustawie z 20 lipca 2018 r. o szkolnictwie wyższym i nauce (art. 187) rozprawa doktorska powinna prezentować ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej i być oryginalnym rozwiązaniem zagadnienia naukowego. Tak określone kryteria ustawowe wyznaczają perspektywę oceny rozprawy.

Lektura przedłożonej do oceny rozprawy doktorskiej pozwala jednoznacznie uznać, że spełnia ona wszystkie ustawowe wymogi, o których mowa wyżej.

Mieszcząc się w obszarze wymogów ustawowych można wyróżnić kilka szczegółowych elementów ukształtowanych w praktyce, stanowiących podstawę oceny rozprawy doktorskiej, a mianowicie:

- 1) dobór tematu,
- 2) metody badawcze,
- 3) cel rozprawy, tezy (lub hipotezy),
- 4) kompozycja pracy.

Wybór tematu rozprawy doktorskiej jest w pełni uzasadniony, dobrze wpisuje się w dyskusje nad kwestią odpowiedzialności za tzw. szkody pośrednie. Boryka się z tym problemem także judykatura prezentując dotychczas chwiejną linię orzeczniczą w tym zakresie. Istniejący stan rzeczy wpływa także na sferę ubezpieczeń. Doktorantka podjęła się zadania bardzo trudnego formułując temat pracy dotyczący fundamentalnych instytucji prawa prywatnego, a przede wszystkim konstrukcji

prawnej odpowiedzialności odszkodowawczej. Należy więc docenić odwagę naukową i ambicje Doktorantki.

Jak podkreśla Autorka wybór tematyki badawczej rozprawy doktorskiej związany jest przede wszystkim z nierozwiązanymi dotąd problemami teoretycznymi, które przekładają się na trudności w praktycznym stosowaniu konstrukcji pośredniego naruszenia sfery praw i interesów. Zwraca uwagę także szeroki obszar objęty dociekaniem naukowymi. Wiele zagadnień i konstrukcji prawnych roztrząsanych w dysertacji może stanowić temat na odrębne publikacje naukowe, np. sama kwestia redefinicji szkody, albo ustalenie czym jest pośrednie naruszenie praw i interesów, czy problem zasad wynagrodzenia szkody będącej skutkiem takiego działania albo rola związku przyczynowego jako przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej.

W rozprawie znalazła się także problematyka odpowiedzialności za pośrednie naruszenie sfery praw i interesów w świetle uregulowań spółek handlowych, naruszenia reguł konkurencji oraz aspekty ubezpieczeniowe wynikające z odpowiedzialności za pośrednie naruszenie praw i interesów, co także mogłoby być przedmiotem odrębnych dzieł monograficznych. Z tego też powodu rozprawa jest obszerna, a Doktorantka dokonała ogromnego wysiłku naukowego aby przy tak zakreślonym polu badawczym osiągnąć założony cel rozprawy prowadząc rozważania skrupulatne i głębokie. Zasadniczo nie ma tu sekwencji o charakterze pobieżnym.

W tym kontekście należy podkreślić teoretyczną i praktyczną doniosłość wybranej tematyki rozprawy oraz docenić zaprezentowane przez Autorkę rezultaty badawcze. Szczególną uwagę zwracają niektóre elementy dysertacji.

Po pierwsze, na początku rozprawy zostały sformułowane liczne kwestie, w dalszej części dobrze uzasadnione i udokumentowane. Nie oznacza to, że oceniający pracę zawsze powinni się z nimi zgadzać aby pozytywnie ocenić wysiłek naukowy zaprezentowany w treści rozprawy. W obszarze prawa pojawiają się kontrowersyjne tezy lub hipotezy (naukowo wywiedzionych i udokumentowanych) może prowadzić do kształtowania się nowych koncepcji teoretycznych, zmiany wykładni przepisów prawnych, a to też jest rolą nauki prawa.

Po wtóre, Autorka wykazała w swojej rozprawie bardzo dobrą znajomość wielu instytucji prawa polskiego i obcego. Rozprawa pokazuje zdolność prawidłowego definiowania problemów badawczych i ich rozwiązywania w oparciu o logiczną argumentację. Znalazły tu zastosowanie klasyczne dla prac prawniczych metody badawcze, przede wszystkim dogmatycznoprawna. Ważne miejsce zajmuje też analiza dorobku judykatury, Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, TSUE, sądów powszechnych. Ważne miejsce zajmuje też metoda historyczna, analiza literatury polskiej i zagranicznej oraz metoda prawnooporównawcza. Warto zwrócić uwagę, że ta ostatnia metoda widoczna jest nie tylko w wyodrębnionych w tym celu jednostkach redakcyjnych ale także wplata się w całą pracę, co jest zabiegiem niełatwym.

Praca doktorska Pani Anety Palecznej jest więc rzetelnym wkładem badawczym w poszukiwaniach optymalnych rozwiązań w zakresie konstrukcji prawnych odnoszących się do odpowiedzialności za pośrednie naruszenie praw i interesów prawnie chronionych..

2. Określenie celu badawczego i założeń rozprawy

Naukowa wartość każdej rozprawy, w tym i rozprawy doktorskiej jest uzależniona w pierwszym rzędzie od właściwego określenia kwestii naukowej, rozwiązanie której ma być przedmiotem autorskich dociekań. Jest to ustawowym wymogiem stawianym rozprawom doktorskim. Nawiązując do tych wymogów stwierdzam, że Doktorantka w sposób prawidłowy sprecyzowała główny cel badawczy. Autorka podkreśla, że głównym celem pracy jest ustalenie czy istnieje jeden model kompensowania pośredniego naruszenia praw i interesów oraz ustalenie najważniejszych mechanizmów kompensowania podmiotów pośrednio poszkodowanych, które posłużą następnie do wypracowania modelu odpowiedzialności za pośrednie naruszenie praw i interesów. Zostały także wyodrębnione cele cząstkowe, które mają być osiągnięte poprzez poszukiwanie odpowiedzi na 28 postawionych pytań. W ten sposób powstała kompleksowa analiza prawna odpowiedzialności za pośrednie naruszenie praw i interesów mająca charakter koncepcyjny.

3. Wybrane uwagi szczegółowe

Zasadnicze rozważania poprzedza dobrze skonstruowany i uporządkowany wstęp gdzie znalazło się między innymi uzasadnienie wyboru tematu, cele rozprawy oraz określenie stanu badań w zakresie tematyki pracy.

Autorka rozpoczyna rozprawę w sposób klasyczny, a więc od rozważań o charakterze ogólniejszym, przedstawia między innymi proces kształtowania się pojęcia pośredniego naruszenia sfery praw i interesów. Czyni to nie tylko na gruncie prawa polskiego, ale również niemieckiego, francuskiego i *common law*. Rozważania te pokazują także czynniki wpływające na kształtowanie się regulacji prawnych i ich interpretację. Następnie Doktorantka ustala czy pośrednie naruszenie dóbr i interesów wpisuje się w sferę odpowiedzialności regulowanej prawem cywilnym. Czyni to badając czy zostały ustanowione negatywne konsekwencje za takie naruszenia i czy negatywne konsekwencje przybierają postać sankcji cywilnoprawnych. Na podstawie tych rozważań została sformułowana konstatacja, że polski model kompensacji szkody jest na tyle elastyczny, że może objąć swym zakresem naruszenia pośrednie i skutkuje powstaniem odpowiedzialności odszkodowawczej.

Dwa pierwsze rozdziały rozprawy stanowią solidną podbudowę dla dalszych merytorycznych rozważań. Są mocnym osadzeniem zasadniczych wątków rozprawy. Do tych należy zaliczyć analizę pojęcia szkody pośredniej, kryteriów pozwalających

na wyodrębnienie takiej szkody oraz ustalenie podmiotu pośrednio poszkodowanego. Pomocne tu okazały się zwłaszcza niemieckie regulacje prawne, orzecznictwo BGH i *Principles of European Tort Law*. Ustalenie tych kwestii nie jest łatwe, a to przede wszystkim z tego względu, że z jednej strony można obserwować rozszerzające się pole kompensacji uszczerbków i interesów, a z drugiej nie należy zapominać o granicach odpowiedzialności. Ich zatarcie może zniweczyć istotę odpowiedzialności klasycznie ujmowanej. Autorka postawiła tu trafną tezę (s. 148), że nie każde pośrednie naruszenie praw i interesów powinno podlegać kompensacji, a jedynie takie, które spełnia szczególne przesłanki. Kompensacja szkody pośredniej, która ze swej istoty jest przełamaniem ogólnej zasady prawa cywilnego rekompensowania szkód bezpośrednich, wymaga podejścia racjonalnego, a więc uwzględniającego wyjątkowe przesłanki dochodzenia tego rodzaju roszczeń. Doktorantka ustala, że w Europie funkcjonują dwa systemy kompensacji pośrednio poszkodowanych. Pierwszy został oparty na założeniu, że czyn będący źródłem szkody powoduje powstanie roszczenia nie tylko dla głównego poszkodowanego, ale dla każdego, kto doznał uszczerbku na skutek tego czynu. Drugi przyjmuje, że zasadniczo tylko bezpośrednio poszkodowany jest uprawniony do dochodzenia roszczenia, zaś inne osoby- tylko wtedy, gdy przewiduje to norma prawna. W tym układzie należy zgodzić się ze stanowiskiem Autorki, że kompensacja analizowanych tu szkód powinna opierać się także na zasadzie racjonalności. Tu pojawia się pytanie o „wyjątkowe, szczególne przesłanki dochodzenia tego rodzaju roszczeń” (s. 148). Wydaje się, że z kontekstu wypowiedzi wynika, że chodzi tu o inne niż typowe przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej. Czy kryteria (jakie) ustalania tych przesłanek powinny być ustawowo określone, czy należy ten problem pozostawić judykaturze?

Dalej mamy do czynienia z ciekawymi rozważaniami dotyczącymi podstaw odpowiedzialności za szkody pośrednie. Przede wszystkim została tu rozważona relacja zachodząca pomiędzy art. 415 KC a innymi przepisami mogącymi stanowić podstawę do kompensowania szkody pośredniej. Doktorantka skrupulatnie roztrząsa problem zakresu podmiotowego kompensacji szkody na podstawie art. 415 KC. Słusznie pojawia się także kwestia roli adekwatnego związku przyczynowego (kontynuowana w rozdziale V, s. 205 i nast.). Ponadto znajduje się tu problematyka szkody pośredniej związanej z wykonywaniem władzy publicznej, pojęcie poszkodowanego i wiele innych kwestii szczegółowych.

Następne dwa rozdziały (V i VI) dotyczą skutków prawnych przyjęcia odpowiedzialności za pośrednie naruszenie sfery praw i interesów w świetle KC i KSH. Mimo zawartych tu licznych wątków myślowych, zasadniczo narracja mieszcząca w tej części pracy dotyczy sposobu naprawienia szkody (zwłaszcza rozdział V), charakteru prawnego przepisów art. 446, 446², 448 KC. Zostają tu pokazane problemy interpretacyjne związane z różnymi koncepcjami dóbr osobistych, z roszczeniami osób bliskich (co ilustrują stanowiska judykatury). Autorka dostrzega

dynamiczny charakter dóbr osobistych w Polsce i podkreśla, że widoczne jest to także w innych porządkach prawnych np. w niemieckim, szwajcarskim (s. 253 i nast.). Sporo emocji budziła ostatnio kwestia więzi rodzinnej. W związku z tym Doktorantka prześledziła kształtowanie się więzi rodzinnej jako dobra osobistego podkreślając rolę dorobku judykatury na tym polu. Autorka wskazuje, że więź rodzinną należy odróżnić od uczucia przywiązania do bliskich, które ma charakter subiektywny i ściśle związany z indywidualnymi cechami danej osoby, Choć uczucia mają wpływ na ocenę rozmiaru doznanej krzywdy, to nie są dobrem osobistym. Jak zauważa Doktorantka w orzecznictwie sądów można spotkać twierdzenie, że prawo do zachowania wewnętrznych stosunków w rodzinie jest autonomicznym indywidualnym dobrem osobistym każdego członka rodziny. Na tym tle została sformułowana definicja więzi rodzinnej (s. 261) jako konglomerat emocji, uczuć i przeżyć psychicznych związanych z obecnością i wsparciem drugiej osoby (sfera subiektywna), a także funkcjonowanie w ramach najmniejszej wspólnoty, przejawiające się we wspólnym podejmowaniu decyzji, dzieleniu chwil, pielęgnowaniu relacji (sfera obiektywna).

Rozumiem, że jest to próba definicji o charakterze kompromisowym obejmująca obie koncepcje dóbr osobistych (subiektywną i obiektywną). Wydaje się, że przy tych rozważaniach można było wykorzystać interesującą acz starszą publikację: *P. Sut: Problem twórczej wykładni przepisów o ochronie dóbr osobistych, Państwo i Prawo 1997, nr 9.*

Można przyjąć, że odzwierciedleniem rozległości problematyki szkód za pośrednie naruszenie praw i interesów jest treść rozdziału VI rozprawy. Jak wcześniej zostało wspomniane problem konsekwencji przyjęcia odpowiedzialności za pośrednie naruszenie sfery praw i interesów w świetle uregulowań KSH może być przedmiotem odrębnej monografii. Doktorantce udało się tę kwestię zmieścić na 62 stronach poprzez zabieg odniesienia się tylko do konkretnych zdarzeń i stanów prowadzących do powstania naruszeń pośrednich, bowiem „część ogólna” tej problematyki była przedmiotem wcześniejszych analiz w rozprawie. Pośrednie naruszenie sfery praw i interesów jest tu rozpatrywane przede wszystkim w związku z powiazaniami występującymi między spółkami. Autorka uwzględnia nie tylko stan prawny obecnie istniejący, ale także stan sprzed wejścia w życie ustawy z 9.02.2022 r zmieniającej przepisy KSH. Analizowane są także rozwiązania przyjęte w innych krajach, a dotyczące prawa koncernowego. Mamy tu do czynienia z bogactwem problematyki prawnej w kontekście której Doktorantka dochodzi do słusznego wniosku, że w przypadku umów koncernowych wiążących elementy zobowiązaniowe z organizacyjnymi za szkodę spółki zależnej oraz jej udziałowców i wierzycieli należy rozpatrywać odrębnie, z uwzględnieniem regulacji odnoszących się do grup spółek. Autorka podkreśla, że odrębną podstawę prawną ma odpowiedzialność spółki dominującej za szkodę wyrządzoną wykonaniem wiążącego polecenia. Są też

ustanowione przesłanki odpowiedzialności spółki dominującej za obniżenie wartości udziałów czy akcji, także przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej spółki dominującej wobec wierzycieli spółki zależnej. W efekcie Autorka słusznie zajmuje ostrożne stanowisko w kwestii przenoszenia konstrukcji pośredniego naruszenia praw i interesów na grunt spółek handlowych (s. 358).

Kolejna warstwa naukowych dociekań Doktorantki to problematyka pośredniego naruszenia praw i interesów w świetle regulacji prawnych i praktyki ubezpieczeniowej. Są tu badane przede wszystkim granice odpowiedzialności ubezpieczyciela w kontekście pośredniego naruszenia sfery praw i interesów. Problem ma duże znaczenie praktyczne, bowiem ulega rozszerzeniu krąg osób uprawnionych do dochodzenia roszczeń od ubezpieczyciela. Niekiedy ustalenie tego kręgu nie jest łatwe. W praktyce wielokrotnie można przekonać się jak trudne bywa dochodzenie roszczeń od ubezpieczyciela nawet przez osoby bezpośrednio poszkodowane, ubezpieczyciele bronią się w różny sposób przed rozszerzaniem się osób uprawnionych. Z uwagi na akcesoryjny charakter odpowiedzialności ubezpieczyciela co do zasady ubezpieczyciel jest zobowiązany do pokrycia szkód w zakresie odpowiedzialności sprawcy szkody. Doktorantka próbując rozstrzygnąć pojawiające się tu kwestie prawne posługuje się dorobkiem judykatury polskiej i obcej, powołuje też rozporządzenie Rzym II. Rozpatruje różne rodzaje ubezpieczeń i wskazuje na specyfikę prawnego stosunku ubezpieczeniowego np. rolę obowiązku informacyjnego. Trzeba też wskazać, że znalazła się tu także problematyka ubezpieczeń D&O, które zyskują popularność w Polsce. Konstatacją tych rozważań jest stwierdzenie, że w oparciu o wykładnię art. 822 KC można stwierdzić, że zakres osób uprawnionych jest szeroki, a osoba trzecią może być zarówno bezpośrednio jak i pośrednio poszkodowany. Wobec istniejącego stanu rzeczy Autorka proponuje uregulowania prawne, które powinny wskazywać jakie szkody należy wynagradzać, jakimi środkami oraz jaki powinien być zasięg odpowiedzialności (s. 406, 417-418). Tu pochwalić należy także funkcjonalne podejście do przepisów prawnych, czego zdeklarowanym zwolennikiem był Prof. A. Stelmachowski. Można podyskutować z Doktorantką gdzie te proponowane uregulowania (standardy) powinny znajdować się i jaka ma być ich relacja do ogólnych zasad odpowiedzialności odszkodowawczej regulowanych w KC (w kontekście faktu, że odpowiedzialność ubezpieczyciela ma charakter akcesoryjny)?

Rozprawę wieńczą wyczerpujące wnioski, w których Autorka w sposób uporządkowany ustosunkowuje się do pytań postawionych we wstępie. Należy przyjąć, że cel tak wielowątkowej dysertacji został w pełni osiągnięty. Całość rozprawy pokazuje rozmach wysiłku badawczego Autorki i konceptualny jej charakter.

4. Aspekty warsztatowo-formalne rozprawy

Autorka prawidłowo wykorzystwała materiał normatywny, dorobek judykatury oraz literaturę krajową i obcą. Na podstawie właściwie dobranego materiału

źródłowego wykazała, że ma samodzielny stosunek do dorobku doktrynalnego i orzeczniczego. Krytyka rozwiązań prawnych, koncepcji doktrynalnych, metod wprowadzania i realizacji rozwiązań prawnych generalnie jest wyważona i należycie umotywowana.

Wypada podkreślić, że Autorka dobrze sobie radzi w zawiłych obszarach badawczych. Wszystko to sprawia, że lektura rozprawy nie jest nużąca mimo złożoności materii będącej podstawą badań.

Rozprawa jest napisana dobrym, starannym językiem polskim, została też dobrze przygotowana pod względem edytorskim. Tylko bardzo rzadko zdarzają się drobne uchybienia edytorskie i tzw. literówki.

5. Konkluzja

Recenzowana rozprawa jest opracowaniem stojącym na bardzo wysokim poziomie, zawierającym w swej treści oryginalne rozwiązanie zagadnienia naukowego o istotnym znaczeniu zarówno teoretycznym jak i praktycznym. Treść dysertacji dowodzi wysokiego poziomu wiedzy prawniczej Doktorantki, opanowania metod badawczych, a zwłaszcza metody formalno-dogmatycznej, co potwierdza zdolność do samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

Rozprawa doktorska Pani mgr **Rozprawy doktorskiej magister Anety Palecznej pod tytułem: *ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA POŚREDNIE NARUSZENIE PRAW I INTERESÓW. ASPEKTY CYWILNOPRAWNE I UBEZPIECZENIOWE***

spełnia w całej rozciągłości ustawowe wymogi stawiane rozprawom może więc być podstawą do podjęcia dalszych stadiów przewodu doktorskiego.

Ponadto postuluję wydanie dysertacji w formie książkowej. Wydaje się, że należałoby jednak rozważyć, czy ma to być całość dysertacji, czy raczej z wyłączeniem wyodrębnionej w rozprawie problematyki z obszaru KSH, naruszenia reguł konkurencji, czy odpowiedzialności władzy publicznej, które to problemy mogą być przedmiotem odrębnych większych lub mniejszych form publikacji. Ze względu na swoje walory teoretyczne i funkcjonalne odnoszenie się do badanych konstrukcji prawnych z pewnością znajdzie się wielu odbiorców, teoretyków i praktyków.

Wnioskuje też o wyróżnienie rozprawy z uwagi na jej bardzo wysoki poziom naukowy i charakter koncepcyjny. Wniosek ten uzasadniają wyżej wskazane przeze mnie opinie i argumenty.

Białystok, październik 2023 r.

Teresa Mróz